

Ірина РАЄВСЬКА,

orcid.org/0000-0002-5038-6189

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри теорії та практики перекладу

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

(Україна, Одеса) *sc33757@ukr.net*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБДІАЛЕКТУ МІСТА ПЕРУДЖІ З ІНШИМИ УМБРІЙСЬКИМИ СУБДІАЛЕКТАМИ У ФОНЕТИЧНОМУ АСПЕКТІ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу фонетичних ознак перуджійського субдіалекту порівняно з іншими умбрійськими субдіалектами на основі останніх класифікацій. У статті наведено огляд головних досліджень з проблематики починаючи з перших праць з діалектології Д. Аліґ'єрі, П. Бембо та Н. Макіавеллі до останніх результатів видатних учених та лінгвістів, таких як Г. Берруто, М. Дардано, Дж. Моретті, Дж. Патота, Дж. Девото, Дж.-Б. Пеллеґріні, Е. Меттезіні. Наведено останні класифікації умбрійських субдіалектів та описані наявні ізоглоси, які поділяють область на діалектні ареали, перераховані місцевості, які входять до тих чи інших діалектних зон. Також виявлені та описані головні характерні риси на фонетичному рівні всіх субдіалектів області. Простежено відмінності та виділено східні риси на рівні вокалізму та консонатизму з наведенням прикладів, притаманних субдіалекту, що вивчається, фонетичних явищ, таких як афереза, синкопа, апокопа, протеза, метеза, редуція приголосних та багато інших. Проведено аналіз сучасного стану перуджійського субдіалекту та кордонних з ним субдіалектів, а саме: альтотіберійського, південно-східного та зони Орв'єто з урахуванням ізоглос, та виділено фактори, які зумовлюють складність проведення класифікації в області Умбрія: соціально-політичні, історичні та лінгвістичні. Окрім того, у статті згадуються схожі чи однакові ознаки перуджійського субдіалекту з діалектами сусідніх областей (сієнські, аретинські), а також явища, характерні для діалектів Емілії-Романьї й центральньо-південних діалектів. Ці риси стосуються архаїчного діалекту, що функціонує в невеликих центрах і поступово зникає, а також регіонального різновиду національної мови. Стаття також висвітлює сучасні процеси італізації діалектів, які відзначаються на всій території Італії, та їх вплив на розвиток та функціонування субдіалектів області Умбрія.

Ключові слова: діалект, субдіалект, діалектне членування, ізоглоса, діалектна зона, вокалізм, консонатизм, палаталізація, національна мова, регіональний різновид національної мови.

Iryna RAYEVSKA,

orcid.org/0000-0002-5038-6189

Candidate of Philological Sciences,

Associated Professor of Theory and Practice of Translation Department

of Odesa I. I. Mechnikov National University

(Odesa, Ukraine) *sc33757@ukr.net*

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF PERUGIAN SUBDIALECT AND OTHER UMBRIAN SUBDIALECTS AT THE PHONETICS LEVEL AND PROBLEMS OF CLASSIFICATION

The article is dedicated to the analysis of phonetic features of the Perugian subdialect in comparison with other Umbrian subdialects on the basis of the latest classifications. The article provides an overview of the main research on the issue, from the first works on dialectology by D. Alighieri, P. Bembo and N. Machiavelli to the latest results of prominent scientists and linguists, such as G. Berruto, M. Dardano, J. Moretti, J. Patota, J. Devoto, J.-B. Pellegrini, E. Mettezini. The latest classifications of Umbrian subdialects are described in the aspect of the existing isoglosses that divide the region into dialect areas, the areas that belong to certain dialect zones are listed. The main characteristic features at the phonetic level of all subdialects of the region are also identified and described. Differences are traced and oriental features at the level of vocalism and consonantism are highlighted, giving examples of phonetic phenomena inherent in the studied subdialect, such as apheresis, syncope, apocope, prosthesis, metathesis, consonant reduction and many others. An analysis of the current state of the Perugian subdialect and its bordering subdialects, namely: Altotiberian, southeastern and Orvietto zones, taking into account isoglosses and identifying factors that determine the complexity of classification in the region of Umbria: socio-political, historical and linguistic. In addition, the article mentions similar or identical features of the Perugian subdialect with the dialects of the neighbouring regions (Siena, Arieto), as well as

the phenomena characteristic of the Emilia-Romagna dialects and the central-southern dialects. These features apply to the archaic dialect, which operates in small centers and is gradually disappearing, as well as the regional variety of the national language is described. The article also highlights the current processes of italiziation of dialects, which is observed throughout Italy, and their impact on the development and functioning of subdialects of the region of Umbria.

Key words: *dialect, sub-dialect, dialectic segmentation, dialect area, isogloss, vocalism, consonants, palatalization, national literature language, regional variation of national language.*

Постановка проблеми. Лише в останню чверть минулого століття почали детально вивчати структурну та територіальну варіантність італійських діалектів. Разом із тим важливий напрям описової діалектології, зокрема типологія говорів, у яку повинен бути включений систематичний опис конкретного діалекту (чи групи близьких діалектів), ще не розроблено ні в італійському, ні у вітчизняному мовознавстві. В українській лінгвістиці донині є лише декілька спеціальних праць, присвячених цій важливій для європейського мовознавства проблемі.

Тоді як процес мовної італізації діє на всій території країни, область Умбрія з адміністративним центром у місті Перуджі у мовному аспекті залишається ізольованою. На відміну від інших областей, тут спостерігаємо стійку тенденцію до використання місцевого діалекту, яка підтримується зростанням інтересу школярів до його вивчення.

Субдіалекту міста Перуджі притаманні специфічні особливості на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях, які відрізняють його від інших умбрійських субдіалектів, оскільки він має перехідний характер, поєднуючи риси діалектів як центральних, так і південних областей Італії.

Аналіз досліджень. Видатні філософи, мислителі, учені та письменники протягом багатьох сторіч зверталися до питань діалектології, намагаючись установити та описати зв'язки між національною мовою і діалектами, систематизувати та класифікувати їх. Перші кроки в цій праці були зроблені ще Д. Аліг'єрі, після якого до зазначених питань зверталися П. Бембо та навіть Н. Макіавеллі. Особливості мовної ситуації в Італії розкривають у своїх працях учені Г. Берруто, М. Дардано, Дж. Моретті, Дж. Патота, Дж. Девото, Дж.-Б. Пеллеріні, Е. Меттезіні та інші, які розглядають питання функціонування літературної мови та діалектів у різних частинах країни та описують їхні регіональні різновиди.

Мета роботи полягає в комплексному описі фонетичних характеристик перуджійського субдіалекту порівняно з іншими умбрійськими, а саме альотгіберійським, південно-східним та зони Орв'єто. Варто виділити їхні схожі та відмінні риси та провести аналіз чинників складності членування та класифікації цих субдіалектів.

Виклад основного матеріалу. Умбрія – одна із найменших областей Італії, яка являє нині ще і яскраве діалектне розмаїття, що відбивається в місцевих варіантах італійської мови й навіть у вимові освічених людей.

Діалекти Умбрії залишаються досить життєвими, оскільки розташовані далеко від великих культурних центрів, у них абсолютно превалюють форми регіональної італійської мови. Під місцевою італійською мовою розуміють умбрійський варіант національної мови в розмовному вживанні – реєстр, що посідає нині друге місце щодо ієрархії мовного поділу на всій території Італії.

В Умбрії можна виділити мовні особливості 14 місцевостей. Тільки 2 пункти – Амелія й Чівітелла Бенаццоне, що поруч з Перуджею, – мають багато спільних характеристик, інші ж 12 значно між собою різняться. Вони розподілені так: на півночі від тосканського кордону до перевалу можна виділити три місцевості: Лішано Ніконе, Умбертиде, Губбіо; у напрямку Тразімено – лівий берег Тибру на північ від Перуджі – знаходяться Маджоне й Чівітелла Бенаццоне; на південь від Тразімено – Компіньяно й Кастільон Фоско; на південь від Перуджі наші дослідження сконцентрувалися в п'яти місцевостях: Сан-Мартіно-ін-Кампо, Беттона, Бастія, Пассаджо, Спело. Щодо провінції Терні, то там є два пункти (один на захід від Терні, Амелія, інший на схід – Ферентілло), які становлять інтерес для наших діалектних досліджень. Про діалекти Фоліньо, Сполето, Терні, Орвієто, Читта-делла-П'єве, Норчіа, Читтаді-Кастелло – міських центрів, у яких діалект практично зник, можемо судити з творчості поетів, що пишуть діалектом, відображеним в опублікованих ними збірках (Моретті, 1990: 26).

Процес італізації активно відбувається у всій області, трохи швидше – в зонах, близьких до Тоскани, в Орв'єто, у Читта-делла-П'єве на західному березі озера Тразімено. Йдеться про незворотний процес, тимчасові межі якого та відсутність великого центру мовного впливу, однак, не дають змогу передбачити в доступному для огляду короткому майбутньому формування умбрійського койне – умбрійського різновиду регіональної італійської мови. Таким центром мовного впливу не став ні в старовину, ні тепер адміністративний центр Перуджа, субдіалект якого обмежений практично лише

міськими стінами, бо поширений ще лише в 13 із 59 селищ, що територіально належать до однойменної провінції (Моретті, 1990: 26).

Що стосується соціально-економічної та культурної динаміки сучасних міських центрів, то потрібно сказати, що їх небагато у середній області, де переважають невеликі населені пункти. Перуджа та Терні займають своєрідне становище, що діаметрально відрізняє їх від дрібних населених пунктів, бо, по-перше, у них є розвинута сфера послуг, по-друге, протягом більш ніж вікового періоду тут відбувається швидка соціо-економічна зміна: із сільськогосподарських центрів регіону вони перетворюються на промислові центри першорядної ваги.

Найбільший у мовному відношенні центр області – місто Терні, яке нараховує 120 тисяч жителів. У соціолінгвістичному плані тут насамперед потрібно зосередитися на дослідженні самобутності місцевого діалекту, оскільки протягом останніх ста років відбувалася значна міграція населення в Терні із сіл, внаслідок чого кількість населення в місті подвоїлася, у тому числі й за рахунок робочої сили, що прибувала з півночі – Генуї, П'ємонта, Валь-д'Аоста. Необхідно також враховувати постійні зв'язки з Римом, що знаходиться лише за сто кілометрів від Терні, і, своєю чергою, значно впливає на мову жителів Терні. Жителі Терні мають можливість, працюючи чи навчаючись у столиці, щодня занурюватися в римське середовище (Дардано, 1985: 65).

Складність мовної ситуації в Умбрії ґрунтовно описав Дж.-Б. Пеллегріні у своїй *“Carta dei dialetti d'Italia”*. Карта складається з семи ізоглос, які знаходяться в Умбрії, й наочно показують, що це одна із найскладніших у мовному аспекті зон, для якої характерні такі явища: *a > è; -rj- > -j-; -rj- > -j-* у діалектах південної групи; *nd > nn, mb > mm*; розрізнення *-u* і *-o*; одзвінчення глухих після *n*; постпозиція присвійних займенників та ін. (Пеллегріні, 1962: 10–11).

Причини такої ситуації криються в історичних подіях області: протягом століть її території були частіше розділені, ніж об'єднані. Навіть нині Умбрія – це об'єднання невеликих адміністративних одиниць, які зберегли свою історичну автентичність. До цього варто додати й той факт, що із найдавніших часів і до пізнього середньовіччя територія цього регіону, що знаходиться в центрі Італії, була місцем перетину шляхів із півночі на південь та із заходу на схід, які проходили територією Апеннінського півострова.

У повному обсязі немає єдності в діалектах Умбрії, які хоча б приблизно збігалися з геогра-

фічними межами області. Тому доречніше говорити «діалекти Умбрії», а не умбрійські діалекти (Моретті, 1990: 14).

Важливу роль у розробці діалектного членування Умбрії відіграла робота Ф.-А. Уголіні *“Rapporto sui dialetti dell'Umbria”*, присвячена діалектам південної Італії й регіону Умбрії (Уголіні, 1962: 46). Учений говорить про дві великі мовні зони в Умбрії. Якщо проаналізувати документальні письмові джерела середніх віків, то можна побачити, що ці відмінності існували принаймні з XIV століття. Мовні кордони могли коливатися протягом століть, але головні розбіжності зберігалися принаймні для найважливіших діалектних рис. Географічно Умбрію перетинає й розділяє на дві частини річка Тибр. Саме по ній і проходить межа діалектного поділу області на північну та південну зони.

Важливим кроком уперед у класифікації діалектів Умбрії стало створення «Мовно-етнографічного атласу області Умбрія» (ALERU), розробленого Дж. Моретті на основі вивчення фонетичних і морфологічних ознак. В атласі ми бачимо вже не три зони, а п'ять. Додатково виділені лінгвістичні «смуги» Скеджа-Тоді й Тразімено-П'єве. Систему поділу діалектів Умбрії можна представити таким чином:

А. Північна група субдіалектів:

А.а. субдіалект м. Перуджа

А.б. субдіалект м. Губбіо

А.в. субдіалект м. Кастелло

А.А. субдіалект перехідної зони Скеджа-Тоді

А.Б. субдіалект перехідної зони Тразімено-П'єве.

Б. Південно-східна група субдіалектів:

Б.а. субдіалект м. Сполето і Фоліньо

Б.б. субдіалект м. Терні

Б.в. субдіалект м. Норча

Б.г. субдіалект м. Америна.

Б. Субдіалект м. Орв'єто (Моретті, 1983: 265).

Загальні риси перуджійського субдіалекту у лінгвістичному аспекті

Нині можна говорити про три варіанти чи субдіалекти в Умбрії: субдіалект міста Перуджі, Альта-Валле-дель-Тевере (альтотиберійський) і південно-східний, який поширений на найбільшій території області навколо Сполето, є частиною умбро-маркського різновиду італійської регіональної мови. Варто зауважити, що мова зони Орв'єто посідає особливе місце на лінгвістичній картині Умбрії. Про умбро-маркський різновид італійської регіональної мови говорять Т. Де Мауро і Л. Канепарі (Де Мауро, 1996: 245). Т. Де Мауро, виділивши серед інших умбро-

маркський різновид, визначає деякі його фонологічні риси й лексичні регіоналізми (Де Мауро, 1996: 57–58).

Л. Канепарі виділяє 13 основних койне, або різновидів (він називає їх «варіантами»), регіональної італійської мови: п'ємонтський, лігурійський, ломбардський, венетський, джуліанський, еміліанський, сардський, тосканський, умбро-маркський, лаціо, кампанський, палійський, сицилійський, і описує їхні основні фонетичні риси. У сучасній літературній мові, в праці *“Italiano standard e pronunce regionali”* Л. Канепарі виділяє 21 регіональних койне, вирізняючи їхні фонетичні та інтонаційні риси (Де Мауро, 1996: 216).

Перуджійським субдіалектом говорять жителі менше чверті населених пунктів, що належать до провінції Перуджа, – території, яка має округлу форму (близько 45 км у діаметрі) навколо міста. Межі зони майже точно збігаються з межами єпархії й околицями міста Перуджі семисотлітньої давнини.

І справді, є близькість (особливо на рівні сільського діалекту) між перуджійським мовленням і мовленням сусідніх тосканських провінцій, передусім Кортони, подібність фонологічного, морфосинтаксичного й лексичного рівнів, а також про-содичних особливостей.

Вокалізм. У перуджійському субдіалекті, як і в літературній мові, налічується сім голосних. Незважаючи на те, що виявляється значний вплив флорентійської вимови стосовно відкритого і закритого *e* та *o*, все ж таки превалює римська. Флорентійську вимову спостерігаємо в *affogo*, *bolonna*, *kierika*, римську – в *allégro*, *apòllo*, *atròce*, *béstia*, *céesare*, *gòrgo*, *kolnòna*, *céntro*.

Наголошений латинський -Ē- у відкритому складі переходить у дифтонг *ie*, наприклад: *PIĒDE* > *piede*.

Яскраво виражена огубленість ненаголошених голосних з ослабленням аж до зникнення їх у сполученнях *e o* > *ə*: *la pellà del kokkodrillà kosta tanto* (*la pelle del coccodrillo costa molto*); *terzili lə kompra* (*Terzilio le compra*); *kuestə trenə va nkona* (*questo treno va ad Ancona*).

Фрикативний палатальний дзвінкий *ii* замінює *i* літературної мови між голосними: *operaiio* (*operaio*), *buiio* (*buiio*). Цей же звук замінює приголосний бічний палатальний *l* літературної мови, наприклад: *famiia* (*famiglia*). Отже, через відсутність фонематичної опозиції *i-l* мають місце явища інтерференції та гіперкорекції, які часто трапляються навіть на рівні письмової мови: *due paglia di scarpe* (*due paia di scarpe*); *io mi sdraglio* (*io mi sdraio*); *mi sono taiato* (*mi sono tagliato*); *la*

paia del grano (*la paglia del grano*); *saranno state due migliaglia* (*saranno state due migliaia*).

Для **консонантизму** характерні такі явища:

– епентеза зубного дзвінкого *d* у сполученні приголосних *s + r'* (> [dr]): *[dradikà* (*sradicare*), *i[dræle* (*Israele*);

– розрізнення велярного глухого *k* і відповідного постпалатального *c*: *markino* (змени. від імені *Marco*), *marcino* (змени. від *marchio* «тавро»); *sekki* (множ. від *secco* «сухий»), *secci* (множ. від *secchio* «відро»);

– зубний африкат *z* вживається з тосканською вимовою, оскільки завжди чіткий в інтервокальному положенні усередині слова й ритмічної групи; глухий *z* у *zuppa*, *alzo*, *palazzo* і дзвінкий в *zanzara*, *orzo*, *mezzo*;

– апокопа форм інфінітива у всіх дієвідмінах, наприклад: *domandà*, *dovè*, *piangé*, *finì* (*domandare*, *dovere*, *piangere*, *finire*);

– наявна тенденція до усунення синтаксичного подвоєння приголосних: *vado a roma*, *ke [ai*, виявлена тільки у таких випадках: *tre kkani* (*tre cani*), *le sett e mezza* (*le sette e mezzo*), *va [[a n ziena* («*va a quel paese!*»), *ave mmaria* (*Ave Maria*);

– наявний свистячий інтервокальний зубний звук, як у центрально-південній вимові з оглушенням: *naso*, *sposa*, *analisi* (потрібно зазначити, що відповідно до меж із провінціями Сієни й Ареццо трапляється або вимова тосканського типу, або перехідна вимова – від центрально-південної до тосканської (Моретті, 1983: 463);

– африкація шиплячого зубного глухого *s*, після *n*, *r*, *l* (*n+s > nz*; *l + s > lz*; *r + s > rz*): *penziero*, *polzo*, *arzenico* (*pensiero*, *polso*, *arsenico*); при цьому можна спостерігати гіперкорекцію, яку знаходимо, наприклад, у шкільних творах: *milsa* (*milza*), *le pinse* (*le pinze*), *terso* (*terzo*), *Assunsione* (*Assunzione*);

– часткова емпфаза у вимові вибухових зубних, а також носових і латеральних *n*, *l*, за якої місце артикуляції відсунуто назад більше (пост альвеолярне) ніж у літературній мові. Наведемо як приклад численні глузування з вимови перуджійців звуку *t* з боку інших жителів Умбрії: *prima tokka la tokki e dopo tokka ta tatikki* (*prima tocca a Tocchi e dopo tocca a Taticchi*); *n tin tant alto* (*una tina alta così*); *tant era tant antiko* (*tanto era molto antico*); *tante ta te n te nterroga* (*tanto non interroga te*) і *d* (*a eller en di-dd andà e a eller en da ndà* (*abbiamo detto di andare ad Ellera e ad Ellera dobbiamo andare*); *a detto dedo ke vuole il brode de dado* («*Alfredo ha detto che vuole il brodo di dado*» (Моретті 1990: 76).

Альоттиберійський субдіалект

Альтотиберійський субдіалект за певними ознаками й інтонаційним малюнком пов'язаний з діалектами північної частини Марке і Емілії-Романї, говори яких входять до групи галло-італійських діалектів.

Головним центром цієї крайньої ділянки північної частини Умбрії є Читта-ді-Кастелло, на території якого фіксуються мовні явища, які відрізняють альтотиберійський субдіалект від італійської мови.

Вокалізм. Частина ознак збігається з особливостями вимови голосних у перуджійському субдіалекті:

-Ē- (наголошений) > ie : MĒLE - *miele* (miele);

-i- інтервокальний замінюється -ii-: *io mi [draiio (io mi sdraio)]*.

Інша частина голосних має місцеві особливості у вимові:

- є сім відкритих і закритих голосних у наголошеній позиції, однак вимова голосних *e* та *o* в основному нетипова як з погляду норм тосканського, так і римського різновиду мови: *breve, eccetera, penso, , parola, poi, polo*;

- латинський наголошений -A- у відкритому складі зазнає легкої палаталізації: *kāne, kampāna (cane, campana)*;

- латинський наголошений -Ī- в закритому складі має тенденцію відкриватися в *e*: *skretto (scritto)*;

- латинська наголошена Ū у закритому складі має тенденцію відкриватися в *o*: *brotto (brutto)* (Моретті, 1983: 78).

Консонантизм. Загальними для альтотиберійського субдіалекту є явища консонантизму, властиві перуджійському варіанту. Стосовно синтаксичного подвоєння потрібно зауважити, що воно у всій зоні трапляється рідше, ніж у перуджійській зоні. Числівник *tre*, наприклад, не викликає фонетичного підсилення: *tre kani*.

Місцеві риси в консонантній системі.

- Збереження свистячого зубного [s], якщо йому передуює носовий звук: *polso, ascensione (polso, Ascensione)*. Це один з елементів, який у літературній італійській мові кваліфікується здебільшого як «північна риса», оскільки на всій іншій території Умбрії свистячий у подібних умовах зазнає африкації: *polzo, Assenzione*.

- Централно-південна риса повного оглушення свистячого зубного в інтервокальному положенні в зоні, яка межує з перуджійською; подвійна вимова цього ж звука за тосканським типом на північній частині території.

- Місце артикуляції вибухових (або африкат) глухих і дзвінких середньопалатальних *c*, *g* злегка

просунуте вперед у напрямку глухої й дзвінкої зубної африкати *z*. Два звуки можуть бути представлені так: *t-sintura (cintura), red-ina (regina)*.

- Реалізація глухої шиплячої зубної *ś* як передпалатальної за допомогою зміщення назад місця артикуляції між альвеолами й переднім піднебінням, на відміну від вимови цього звука в літературній мові: *profesşore, śembrá, ś,i śe, pensşare (professore, sembrare, si, se, pensare)*.

- Передньопіднебінна вимова свистячого зубного дзвінкого [ʃ] в інтервокальній позиції: *ro|a (rosa)* (Моретті, 1983: 79).

Південно-східний субдіалект

Південно-східний субдіалект найбільш поширений в Умбрії: це субдіалект, що поширений на великій території провінцій Перуджі й Терні, що простягнулася від лівого берега ріки К'яшо, а потім від Тибру (після злиття цих двох рік) і до східних та південних меж області. Цей різновид є складовою частиною умбрсько-маркського регіонального різновиду італійської мови, незважаючи на те, що в південній частині території уже трапляються деякі явища, характерні для прикордонних територій Лаціо.

Вокалізм. Як і у перуджійському субдіалекті, наявні такі риси:

- сім голосних у наголошеній позиції є переважанням римської вимови; однак потрібно відзначити певну стійкість закритих *o* та особливо *e*, причиною якої є інтерференція сорано-реатинського (sorano-reatina) метафонузу (*metafonesi umbra-meriodionalesabina-ciociaresca*);

- -E- (наголошений) > ie: *TĒNET- tiene (im. tiene)*;

- *i* між голосними замінене -ii-: *rosaiio (rosaiio)* (Моретті 1983: 292).

Ф.-А. Уголіні, розглядаючи діалекти територій, що прилягали до Фоліньо в перші десятиліття ХХ століття, стосовно сорано-реатинського метафонузу наводить численні приклади, які ще й нині є на цій території (Уголіні, 1963: 271).

Консонантизм. Для консонантної системи південно-східного субдіалекту є характерною наявність рис перуджійського. До них належить загалом нетипова реалізація норм вимови вибухових приголосних, особливо глухих в інтервокальній позиції та в сполученнях вибухових з вібрантами. Артикуляція цих звуків може реалізуватися як з тенденцією до придиху (*spirantizzazione*), так і з тенденцією до пом'якшення, яке характерне для вимови Умбрії й Лаціо. До того ж така артикуляція територіально не однорідна і навіть не стабільна в одного і того ж мовця в межах однієї й тієї ж комунікативної ситуації.

Дослідження показали тенденцію до спірантизації глухих у зоні Гуальдо Тадіно. Досить часто мешканців цієї та інших місцевостей через легку аспірацію приймають за тосканців. А у Фоліньо та Монтефалко, крім спірантизації, виражена також тенденція до їхнього ослаблення глухих, яка підсилюється переважно з просуванням до південної і східної частин території. Нині в мовленні жителя Сполето чи Тернії можна почути слова *la gòdiga* (*la colica*) зі змішаними або неясними приголосними звуками.

Серед інших ознак можна виділити такі:

– ослаблення вибухових, африкат і фрикативного лабіодентального *f*, коли їм передують назальний або плавний: *bianco – biango* (*bianco*), *tempo – tembo* (*tempo*), *monte – monde* (*monte*), *kanzone* (*canzone*), *dolce – dolge* (*dolce*), *ultimo – uldimo* (*ultimo*), *forte – forde* (*forte*), *infatti – invatti* (*infatti*);

– яскраво виражена тенденція до вживання дзвінкої артикуляції зубної африкати, особливо на початку слова, наприклад: *zuppa, zappa, alzo, inzalata, zero*;

– синтаксичне підсилення характерне для всієї території, наприклад: *vado a rroma* (*vado a Roma*); *io ce ll o* (*io ce l'ho*);

– фрикативна вимова середньопалатального глухого в інтервокальній позиції: (*Cetfilia*);

– палаталізація свистячого зубного глухого *s* у сполученні з *k p t*, хоча це явище не має рівномірного поширення по всій території, частіше воно трапляється на території Фоліньо та Норчі: (*ftupido*), (*fkala*);

– посилення вибухового дзвінкого білабіального *b* і середньопалатального *ǰ* в інтервокальній позиції: *il kontribbuto della reggone* (*il contributo della regione*); *i problemi di perugga* (*i problemi di Perugia*), явище трапляється виключно у північній частині зони (Фоліньо і т.д.) (Моретті, 1990: 80).

Субдіалект зони Орв'єто

Субдіалект зони Орв'єто й околиць населених пунктів дуже схожий на говірку Альто Лаціо (Вітербо), але майже повністю відрізняється від субдіалекту міста Перуджі та Альта-Вале-дель-Тевере і за деякими важливими елементами від говірок південно-східної частини території Умбрії.

Стосовно **вокалізму** виділяються ті ж сім голосних у наголошеній позиції: найсильнішим є вплив римської вимови відкритих і закритих *e* та *o*: *affògo, karòнна, kièrika, grègge, nòme, sònno*.

Як і у всій області, *i* між голосними замінюється на *ii*, однак у субдіалекті Орв'єто, на відміну від інших регіонів Умбрії, зафіксована від-

крита вимова наголошеного голосного в дифтонзі *ie* (< -Ē- латинського наголошеного у відкритому складі): *piede, dieci, miele, tiene, orviato*.

Що стосується **консонантизму**, то тут виражені перуджійські ознаки й чимало рис східного різновиду мови, а саме:

– синтаксичне й емпатичне підсилення: *ke ffai* (*che fai?*);

– фрикативна вимова середньопалатального глухого в інтервокальній позиції: (*Cetfilia*);

– підсилена реалізація *ǰ* і *b* між голосними: *bbene bbonanotte ǰǰanni* (*bene!*, *buonanotte! Gianni*).

У мовленні мешканців Орв'єто немає передконсонантної палаталізації й альтерації вибухових в інтервокальному положенні, у яких, як і в назальних, не виявлено ослаблення, що дає можливість фахівцям з діалектної фонетики відрізнити жителів Орв'єто від жителів південно-східної Умбрії. Жителі Орв'єто, якщо хочуть посміятися з сусідів із Тоді, від яких їх відокремлює тільки гора Пелья, жартують так: *Vedi guei mondi londani londani? Guell è Ddòdi!* (*Vedi quei monti lontani, lontani? Laggiù è Todì*).

Особливість усталеної в регіоні мовної ситуації не сприяла формуванню єдиного умбрійського койне на основі мовлення обласного центру (Моретті, 1983: 81).

Висновки. Складну діалектну ситуацію Умбрії можна пояснити низкою причин: відсутністю єдиного чи декількох лінгвістичних центрів; історичним поділом території та частими завоюваннями; близькістю областей Лаціо й Тоскана, які як у минулому, так і зараз поширюють свій вплив на територію Умбрії; історичним заселенням території двома різними народами (етрусками, умбрцями), мови яких належали різним мовним системам (етруска – неіндоевропейська мова, осько-умбрська – індоевропейська мова).

Тоді як процес мовної італізації діє на всій території Італії і сприяє мовному об'єднанню італійців, в Умбрії ж у мовному аспекті Перуджа залишається загалом ізольованою. Її мовою говорять усього в 15 комунах, а більша частина комун області тяжіє за своїми мовними особливостями до столиці Італії – Рима, що знаходиться територіально близько.

Відмінності перуджійського субдіалекту від інших суміжних субдіалектів виявляються на рівні вокалізму й консонантизму.

До особливих явищ перуджійського діалекту на фонетичному рівні можна віднести численні приклади аферези, синкопи й апокопи. Трапляється в субдіалекті Перуджі явище протези, з помірною частотою трапляється метатеза та

редукція приголосних. Дуже часто відбувається редукція ненаголошених голосних. У субдіалекті Перуджі спостерігаємо рухливість наголосу, яка ще раз підтверджує спорідненість його з еміліяно-романьольськими діалектами. Відмінності спостерігаються у вокалізмі та консонатизмі. Зафіксовано риси, спільні з аретинським і сієнським діалектами – палаталізація.

У перуджійському субдіалекті змішані периферійні тосканські риси (сієнські, аретинські), а також явища, характерні для діалектів Емілії-Романьї й центрально-південних діалектів. Ці риси стосуються архаїчного діалекту, що функціонує в невеликих центрах і поступово зникає, а також регіонального різновиду національної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. D'Agostino M. Una città e i suoi confini. Note sulla variabilità linguistica nella Palermo di ieri e di oggi. *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*. Palermo, 1992. Vol. XVII. P. 65–82.
2. Berruto G. La variabilità sociale della lingua. Torino : Loescher, 1980. 205 p.
3. Dardano M. La lingua italiana / M. Dardano, P. Trifone. Bologna : Zanichelli, 1985. 463 p.
4. Devoto G. I dialetti delle regioni d'Italia / G. Devoto, V. Giacomelli. Firenze : Diana, 1972. 160 p.
5. De Mauro T. Storia linguistica dell'Italia unita : in 2 vol. Bari : Laterza, 1996. Vol. 1. 159 p.; Vol. 2. 402 p.
6. Mattesini E. Saggio introduttivo / E. Mattesini, Catanelli L. Vocabolario del dialetto perugino. Perugia : s. n., 1995. P. 3–22. (Opera del vocabolario dialettale umbro. Vol. 9).
7. Moretti G. Gli 'italiani' dell'Umbria. L'italiano regionale. Roma : Bulzoni, 1990. P. 257–260. (Società di Linguistica italiana. Vol. 25).
8. Moretti G. I punti dell'ALERU (Atlante Linguistico-Etnografico Regionale dell'Umbria). Proposte. La dialettologia italiana oggi : Studi offerti a Manlio Cortelazzo. Perugia : Guerra, 1983. P. 261–275.
9. Moretti G. Pescatori del Trasimeno. Foligno : Edizioni dell'Arquata, 1988. 110 p.; Moretti G. Gli 'italiani' dell'Umbria. L'italiano regionale. Roma : Bulzoni, 1990. P. 257–260.
10. Patota G. Lineamenti di grammatica storica dell'italiano. Bologna : Mulino, 2002. 209 p.
11. Pellegrini G.-B. L'italiano regionale. Torino : Boringhieri, 1962. 180 p.
12. Ugolini F.-A. Rapporto sui dialetti dell'Umbria. Atti del quinto convegno di Studi umbri ("I dialetti dell'Italia mediana con particolare riguardo alla regione umbra"), (Gubbio, 28 maggio–1 giugno 1967). Perugia, 1967. P. 463–490.

REFERENCES

1. D'Agostino M. Una città e i suoi confini. Note sulla variabilità linguistica nella Palermo di ieri e di oggi. *Bollettino del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani*. Palermo, 1992. Vol. XVII. P. 65–82.
2. Berruto G. La variabilità sociale della lingua. Torino : Loescher, 1980. 205 p.
3. Dardano M. La lingua italiana / M. Dardano, P. Trifone. Bologna : Zanichelli, 1985. 463 p.
4. Devoto G. I dialetti delle regioni d'Italia / G. Devoto, V. Giacomelli. Firenze : Diana, 1972. – 160 p.
5. De Mauro T. Storia linguistica dell'Italia unita : in 2 vol. / T. De Mauro. Bari : Laterza, 1976. Vol. 1. 159 p.; Vol. 2. 402 p.
6. Mattesini E. Saggio introduttivo / E. Mattesini, Catanelli L. Vocabolario del dialetto perugino. Perugia : s. n., 1995. P. 3–22. (Opera del vocabolario dialettale umbro. Vol. 9).
7. Moretti G. Gli 'italiani' dell'Umbria. L'italiano regionale. Roma : Bulzoni, 1990. P. 257–260. (Società di Linguistica italiana. Vol. 25).
8. Moretti G. I punti dell'ALERU (Atlante Linguistico-Etnografico Regionale dell'Umbria). Proposte. La dialettologia italiana oggi : Studi offerti a Manlio Cortelazzo. Perugia : Guerra, 1983. P. 261–275.
9. Moretti G. Pescatori del Trasimeno. Foligno : Edizioni dell'Arquata, 1988. 110 p.; Moretti G. Gli 'italiani' dell'Umbria. L'italiano regionale. Roma : Bulzoni, 1990. P. 257–260.
10. Patota G. Lineamenti di grammatica storica dell'italiano. Bologna : Mulino, 2002. 209 p.
11. Pellegrini G.-B. L'italiano regionale. Torino : Boringhieri, 1962. 180 p.
12. Ugolini F.A. Rapporto sui dialetti dell'Umbria. Atti del quinto convegno di Studi umbri. Perugia, 1967. P. 463–490.